

KIRJA-ARVOSTELU:

Fantasia: Lajit, ilmiö ja yhteiskunta

Essi Varis

Korpua, Jyrki, Irma Hirsjärvi, Urpo Kovala ja Tanja Välisalo (toim.). *Fantasia: Lajit, ilmiö ja yhteiskunta*. Jyväskylä: Nykykulttuuri, 2021. ISBN 978-9513986988.

Opetetaanko fantasiakirjallisuutta korkeakouluissa? Esitettiinpä kysymys sitten toiveikkaana, ihmetellen tai paheksuen, sitä ennen pitäisi oikeastaan esittää toinen, paljon käytännöllisempi kysymys: *kuinka* fantasiakirjallisuutta *voisi* opettaa korkeakouluissa? Opetusmateriaalia on nimittäin ollut tarjolla niukalti, varsinkin suomen kielellä. Tähän mennessä laajimmin käytettyjä lähteitä ovat kenties olleet Vesa Sisätön toimittamat hakuteokset, jotka esittelevät otsikoidensa mukaisesti *Ulkomaisia fantasiakirjailijoita* (2003) ja *Kotimaisia tieteis- ja fantasiakirjailijoita* (2006). Tutkimuksellisempi ote näistä teoksista ja niiden jatko-osista kuitenkin puuttuu: ne eivät tartu laajoihin kulttuurisiin ja yhteiskunnallisiin konteksteihin tai tekstien tarkkoihin rakenteisiin ja merkityksiin. Samalta ajalta, 2000-luvun alkuvuosilta ovat peräisin myös Kristian Blombergin, Irma Hirsjärven ja Urpo Kovalan toimittamat *Fantasian monet maailmat* (2004) ja *Totutun tuolla puolen* (2005), jotka eivät kiinnostavista näkökulmistaan huolimatta tarjoa mitenkään kattavaa tai systemaattista kuvaa genren ilmiöistä, historiasta ja tutkimuksesta.

Tämä aukko tietokirjahyllyssä ei ole jäänyt huomaamatta Suomen science fiction- ja fantasiatutkimuksen seuran aktiiveilta eikä Jyväskylän yliopiston nykykulttuurin tutkijoilta, joiden johdolla huikeat 17 tutkijaa ovat nyt kokoontuneet kirjoittamaan fantasiasta, kukin omista tutkimusintresseistään käsin. Mukana ovat luonnollisesti myös alan konkarit Hirsjärvi ja Kovala. Itseään ”ensimmäiseksi laajaksi suomenkieliseksi” fantasian ”oppi- ja tietokirjaksi” tituleeraava, yli 500-sivuinen antologia on siis ennennäkemättömän kattava ja kaivattu lisä kotimaiseen genrefiktion

opetukseen; ei ole liioittelua puhua uudesta virstanpylväästä. Mutta kuinka teos kantaa näin raskaan viitan?

Things that were, things that are

Fantasia-antologia alkaa teoksen toimittajien laatimalla, hieman keskeneräisen oloisella johdantoluvulla, joka kertoo länsimaisen fantasian klassikkoteoreetikot Samuel Taylor Coleridgesta ja Tzvetan Todorovista Kathryn Humeen, Maria Nikolajevaan ja Farah Mendlesohniin. Lisäksi johdanto toteaa, että kokoelman sisällä 'fantasia' on ymmärretty ennen kaikkea transmediaalisena, löyhärajaisena ilmiönä, jonka ääriviivat voivat paikoin laajentua hyvinkin lähelle sen kattogenren, spekulatiivisen fiktion ääriviivoja. Laajasti eri alagenrejä ja esitystapoja syleilevä rajaus näkyykin selvästi loppuissa 21 artikkelissa, jotka on jaettu neljään osastoon. Yhdessä ne muodostavat yleistajuisista katsauksista kohti tutkimuksellisempia, hieman teoreettisempia näkökulmia etenevän kokonaisuuden. Ote on kuitenkin kauttaaltaan pikemminkin kuvaileva kuin argumentoiva. Fantasian ja sen tutkimuksen kaanonin siis ennemminkin kaiutetaan ja pönkitetään kuin haastetaan tai uudistetaan.

Kokoelman oppikirjaidentiteetti näkyy erityisen selvästi sen ensimmäisessä, genrehistoriaa esittelevässä osiossa. Myyttiperinteen, gotiikan, lastenkirjallisuuden, kotimaisen kirjallisuuden ja digitaalisen kulttuurin fantastisia piirteitä ja klassikoita listaavat luvut ovat varsin yllätyksetöntä luettavaa lajia jo tuntevalle tutkijalle. Ne on pikemminkin kirjoitettu palvelemaan opiskelijaa tai satunnaista lukijaa, joka on vasta tutustumassa fantasian maailmoihin: kieli on kauttaaltaan helppolukuista, eikä lukijalta edellytetä ennakkotietoja edes *Odyseian* tai *Frankensteinin* kaltaisista superklassikoista. Erityisesti Maria Ihosen brittiläistä lastenkirjallisuutta esittelevää tekstiä voisi hyvin lukea myös kirjavinkkilistana.

Osion raikkaimman näkökulman tarjoilee Juha Raipolan luku, joka hahmottelee fantasialle paikkaa modernismin lomaan. Raipola muistuttaa esimerkiksi Henry Jamesin, Franz Kafkan, Virginia Woolfin ja Bruno Schulzin kaltaisten modernistien käyttäneen teoksissaan runsaasti surrealistisia ja fantastisia elementtejä, kun taas erityisesti *Weird Tales* -lehden sivuilla syntynyttä "kumman" kirjallisuuden genreä voisi innovatiivisuudessaan kutsua eräänlaiseksi "varjomodernismiksi". Tärkeimmät erot näiden virtausten välillä liittyvät Raipolan mielestä lähinnä julkaisumuotoon ja yhteiskunnalliseen arvostukseen. Lisäksi hän toteaa kumma-kirjailijoiden keskittyvän tyyli- ja muotokokeilujen sijaan enemmän tarinallisuuteen, kun taas modernistien prioriteetit ovat tavanneet olla päinvastaiset.

Seuraava, fantasiafiktion alalajeja käsittelevä osio ilahduttaa monipuolisuudellaan. Monet edellisestä osiosta tutut kirjoittajat tarttuvat tässä osiossa niihin nykyaikaisiin alalajeihin, joihin heidän edellä käsittelemänsä perinteet ja virtaukset ovat ikään kuin johtaneet tai huipentuneet. Länsimaisen fantasian traditiota esitelletyt Jyrki Korpua luo tiiviin katsauksen miekka ja magia -genreen ja muuhun "kioskifantasiaan". Tomi Sirviö laajentaa näkökulmansa luontevasti gotiikasta kauhufantasiaan ja urbaaniin fantasiaan. Raipola puolestaan jatkaa genrefiktion ja "korkeakirjallisemmän" fiktion välistä rajankäyntiä uuskummaa ja suomikummaa käsittelevässä luvussaan.

Kenties syvimmälle lajin ytimeen pääsee Hanna-Riikka Roine, joka pohtii lyhyesti mutta kiinnostavasti fantasian ja tieteisfiktion välisiä eroja, jännitteitä ja hybridejä. Tieteiskirjallisuudelle tyypillisiä ajatuskokeita ja fantasialle tyypillistä ihmeen tuntua sekoittava tieteisfantasia näyttäytyy Roinen käsittelyssä eräänlaisena metagenrenä, joka tutkii, kuinka fiktio ylipäätään voisi esittää ja käsitellä kuvitteellista, spekulatiivista tai mahdotonta.

Saman osion loppupuoli on omistettu eri medioihin tuotetulle fantasiafiktioille: elokuville ja televisiolle, sarjakuville sekä transmediaalisille eli viestinten välisille tarinamaailmoille. Kirjallisuuden ulkopuolelle tähyäminen on nykypäivän tarinankerronnasta, erityisesti fantasiasta puhuttaessa erinomaisen perusteltua; kuten Korpuja ja Aino-Kaisa Koistinen av-mediaa käsittelevässä yhteisartikkelissaan toteavat, fantasia on monellakin eri mittarilla ”maailman suosituin elokuvagenre” (s. 232). Harmillisesti osion artikkelit jäävät kuitenkin melko luettelomaisiksi historiikkeiksi suosituimmista – ja jostain syystä yksinomaan länsimaisista – tuotannoista. Poikkeuksen muodostaa Katja Kontturin fantastisiin sarjakuviin johdettava artikkeli, joka käsittelee lyhyesti myös japanilaista mangaa ja tarjoaa useita havainnollisia kuvaesimerkkejä siitä, kuinka juuri sarjakuva leikittelee fantasiamaailmojen ja todellisuuden välisillä rajoilla. Samankaltaista viestintävälineiden erityispiirteitä korostavaa otetta olisi kaivattu lisää myös ympäröiviin artikkeleihin. Vielä valitettavampaa on, että lukuisat englanninkielisen kulttuuripiirin ulkopuoliset ilmiöt sivuutetaan täysin: esimerkiksi animaatioista mainitaan ainoastaan Disney-elokuvat, vaikka ympäri maailmaan tuotettava animaatiotaide, kuten japanilainen animaatiotuotanto ja entisen Neuvostoliiton alueella suosittu nukkeanimaatio, on tyypillisesti taipunut nimenomaan fantastiseen suuntaan.

Teoksen kolmas, ”yleisöjä ja yhteiskuntaa” koskeva osasto alkaa artikkelilla, joka olisi ollut enemmän kotonaan edellisen osaston keskivaiheilla. Sisko Ylimartimon fantastisia kirjakuvituksia käsittelevä teksti antaa nimittäin hyviä eväitä myös muiden kuvallisten kerrontamuotojen ymmärtämiselle; se nostaa esiin paitsi kiinnostavia tapausesimerkkejä myös paljon hyödyllistä terminologiaa. Osion loput kolme artikkelia taas muodostavat selkeän ja yhtenäisen fantasian vastaanottoa käsittelevän paketin: Tanja Väლისalon ja Irma Hirsjäven fantasiafaniutta käsittelevä artikkeli, Minna Siikilä-Laitilan katsaus antifaniuden syövereihin ja Jenniliisa Salmisen fantasian poliittisuutta pohtiva teksti ovat kaikki napakoita, helposti lähestyttäviä johdatuksia lupaamiinsa aihepiireihin. Kaikki kolme tekstiä keskittyvät erityisesti viime vuosikymmenten puhutuimpiin fantasiailmiöihin, kuten *Game of Thrones* -sarjaan sekä *Twilight*- ja *Harry Potter* -kirjoihin ja -elokuviin. Lisäksi Salminen avaa ilahduttavan ikkunan länsimaisen näkökulman ulkopuolelle sivuamalla fantasian roolia Neuvostoliitossa.

Fantasia-kokoelman neljäs ja viimeinen osasto tarjoaa pienen otannan erilaisista tutkimuksellisista kehyksistä, joiden kautta fantasiafiktiota voidaan lähestyä. Teoksen viimeiset neljä artikkelia on siis suunnattu ensisijaisesti genrestä kiinnostuneille tutkijoille ja graduntekijöille. Muiden fantasiafaniiden näkökulmasta aiheet lienevät vähemmän kiinnostavia – mutta kielensä puolesta useimmat tämänkin osion teksteistä ovat kyllä erinomaisen yleistajuisia. Pirjo Lyytikäinen havainnollistaa hyvin, kuinka fantastinen vaikutelma kumpuaa kielestä ja kirjallisesta tyylistä, ja Sanna Tapionkaski esittelee selkeästi feministisen ja queer-tutkimuksen suuntauksia. Lopuksi

Irma Hirsjärven, Urpo Kovalan ja Maria Ruotsalaisen yhteisartikkeli raportoi, millaisia laajoja kyselytutkimuksia fantasian vastaanotosta on tähän mennessä tehty. Pekka Kuusiston strukturalistista fantasiakäsitystä ruotiva artikkeli sen sijaan poikkeaa koko muun teoksen linjasta sikäli, että sen ymmärtäminen edellyttää lukijalta suhteellisen laajaa humanistisen tutkimusperinteen tuntemusta. Jopa tekstin tärkein avainkäsite, strukturalismi, selitetään niin ohimennen, että lukija jolle suuntaus ei ole entuudestaan tuttu tuskin saa siitä otetta. Kuusiston sinänsä kiinnostavan artikkelin sovittaminen kokoelman pyrkimyksiin toimia perustason oppikirjana olisi siis vaatinut teoksen toimittajilta enemmän huomiota.

...and some things that have not yet come to pass

Kaikkiaan *Fantasia*-antologia hakee hieman paikkaansa. Se on ilmestynyt Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisusarjassa, johon on tähän saakka kuulunut lähinnä akateemisia tutkielmia ja artikkelikokoelmia. Kuitenkin teos olisi varmasti eniten kotonaan yliopistojen seminaarihuoneissa, graduntekijöiden pöydillä, kenties jopa lukion äidinkielenopettajien hyllyissä. Koska kokoelma ei näytä aivan perinteiseltä oppikirjalta, riskinä kuitenkin on, että se ei löydä aiottua yleisöään vaan päättyy lähinnä kokeneempien tutkijoiden käsiin, joille teoksen esittelevä, jokseenkin kritiikitön sävy voi puolestaan olla pettymys. Kirjan alkuun liitetty ”fantasian aikajana” on tervetullut askel oppikirjamaiseen suuntaan, mutta teoksen identiteettiä olisi entisestään voinut vahvistaa vaikkapa liittämällä kunkin artikkelin tai osion loppuun oppimiskysymyksiä tai -tehtäviä.

Kuten kokoelmaan koottujen artikkelien laaja kirjo osoittaa, fantasia on massiivinen ja tärkeä ilmiö. Se ei ole pelkkää nörttien alakulttuuria, kuten edelleen joskus luullaan, vaan laaja kulttuurinen juonne – ajattelun ja ilmaisun tapa, joka on levittäytynyt tavalla tai toisella kaikkiin taidemuotoihin halki historian. Niinpä, vaikka juuri näkökulmien moneus onkin kokoelman suurin vahvuus, sillä on väistämättä myös sokeat pisteensä.

Näistä keskeisintä olen jo sivunnutkin. Kokoelmassa on kyllä mukavasti viitteitä suomalaiseen fantasiaan – jopa Jyrki Korpuan laatima kokonainen artikkeli – mutta muuten teoksen näkökulma on, mainittuja poikkeuksia lukuunottamatta, häkellyttävän anglosentrinen. Joidenkin aiheiden kohdalla tämä on toki perusteltuakin: tietyt tutkimussuuntaukset paikantuvat vahvasti Eurooppaan ja/tai Pohjois-Amerikkaan, eikä J.R.R. Tolkienin, Mary Shelleyin, Edgar Allan Poen ja H.P. Lovecraftin kaltaisten kirjailijoiden vaikutusta genren kehitykseen voida kiistää. Paljon jää kuitenkin katveeseen: muut Pohjoismaat ja maaginen realismi, aasialaisesta, afrikkalaisesta ja muusta afrokulttuurisesta fantasiatuotannosta puhumattakaan. Ulossulkeva keskittyminen länsimaiseen kulttuuripiiriin on totta kai mittava ongelma englanninkielisessä ja eurooppalaisessa kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimuksessa muutenkin. Silti tuntuu oudolta, että monet kirjan artikkeleista viittaavat kriittisesti tähän ongelmaan (esim. s. 29, 222, 449), samaan aikaan kun kokoelma kokonaisuutena toisintaa sitä.

Aiheita kuvitteellisille lisäluville olisi helppo keksiä muiltakin suunnilta. Vaikka digitaalisia pelejä sivutaan jonkin verran, fantasiafaniudelle keskeisten roolipelien käsittely jää parin *Dungeons & Dragons* -maininnan

tasolle. Tutkimuksellisista trendeistä puolestaan uupuvat kognitiivinen spekulatiivisen fiktion tutkimus, jota harjoitetaan jonkin verran Suomessakin, sekä vuosi vuodelta suosittummat ekokriittiset ja posthumanistiset teemat. Kumpikaan näistä virtauksista ei juurikaan ole läsnä edes loppu- tai lähdeviitteiden tasolla. On toki ymmärrettävää, ettei koko fantasian kenttää mitenkään voi käsitellä kattavasti yksissä kansissa, joten en kirjaa näitä ideoita ylös niinkään kritiikkinä kuin ehdotuksina mahdollista jatko-osaa varten.

Hetkellisistä identiteettikriiseistään, erikokoisista aukoistaan ja pienistä asiavirheistään huolimatta *Fantasia*-antologia on suuri palvelus kotimaiselle fantasiaskenelle. Vähintäänkin se kokoaa paljon genrehistoriaa koskevaa tietoa suomenkieliseen, helposti löydettävään muotoon. Parhaassa tapauksessa se johdattaa monia aloittelevia tutkijoita uusien aiheiden äärelle. Ehkä se rohkaisee jokusta opettajaa jopa suunnittelemaan kurssin fantasiafiktiosta. Mikäpä maailma koskaan olisi kuviteltu täysin valmiiksi?

Biografia: Essi Varis, FT, on yksi *Fafnirin* päätoimittajista ja työskentelee parhaillaan oman, mielikuvitusta ja spekulatiivista fiktiota käsittelevän tutkimushankkeensa parissa Helsingin ja Oslon yliopistoissa. Hän tohtoroitui Jyväskylän yliopistosta vuonna 2019 väitöskirjalla, jossa ehdotti uutta kognitiivista teoriaa monimediaisten henkilöhahmojen ymmärtämiseksi.